Kliometrie a národní příběh

Zajatci z wehrmachtu jako vojáci československého zahraničního vojska za druhé světové války

Zdenko Maršálek

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha

Historie v číslech

Kvantifikační přístupy, svého času poněkud excitovaně hodnocené jako „nejvlivnější z nových směrů v historii“,¹ si cestu mezi běžně užívané metody historické práce hledaly dlouho a pomalu, a nikoliv bez překážek.² Přesto dosáhly ohromné popularity, a zvláště od padesátých do sedmdesátých let minulého století se těšily ze svých dlouhých „pěti minut slávy“. Fascinace možnostmi, které numerické postupy standardně prokazovaly zvláště v oborech sociálních a hospodářských věd, se po druhé světové válce sešla s trendy „studovat dějiny zdola“ (*history from below*) a s vývojem vhodných počítačových programů. V obecném kontextu „sporu o pozitivismus“ a s nástupem postmoderny se sice dostavila jistá deziluze, vedoucí až k extrémnímu odmítání „historiků v bílých pláštích“,³ po opadnutí vášní se však numerické postupy staly jednou ze standardních, byť nepříliš často využívaných metod.

- 1 IGGERS, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století: Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2002, s. 50.
- 2 Hutné shrnutí vývoje kvantitativních metod v historii představil britský historik Pat Hudson v práci *History by Numbers: An Introduction to Quantitative Approaches* (London, Arnold 2000). Kniha bohužel dodnes zůstává prakticky jedinou monografií k tématu, jak bylo konstatováno v jejím druhém, důkladně revidovaném vydání (2016).
- 3 Podle přirovnání britského historika Richarda Cobba (viz *tamtéž*, s. 6).

Kvantitativní metody práce se vcelku nenásilně prosadily a etablovaly i v Československu (respektive v České republice), zvláště pak – stejně jako v zahraničí – v oborech sociálních a hospodářských věd, a následně jejich prostřednictvím také v hospodářských a sociálních dějinách. Rozsáhlým možným kvantifikačním přístupů na poli vojenské historie⁴ se ve své disertační práci věnoval autor této studie.⁵ Za jeden z nejcennějších výsledků považuji zjištění, jak dalece mohou numerická a statistická zpracování a jejich interpretace opravit, pozměnit, či dokonce zcela dekonstruovat zakořeněné mýty a představy, hluboce vryté nejen v kolektivní paměti společnosti, ale i v odborné produkci. Detailní, „chladná“ čísla, záměrně představená v rozsáhlých souborech, zcela proměnila představy o personálním složení, národnostní struktuře, početním vývoji a dalších faktorech československého zahraničního vojska v letech druhé světové války, ale i o motivacích a osudech jeho příslušníků. Jelikož mýtus zahraničního odboje (respektive odbojů za obou světových válek) je jedním z významných kamenů stavby českého „národního příběhu“ ve dvacátém století,⁶ získávají závěry zmíněné práce význam i v širším měřítku. Podle mého názoru se potvrzuje, že – podobně jako například v šedesátých letech minulého století ve Francii⁷ – záplava neutrálně exaktních čísel, přehledů a tabulek má reálný potenciál působit i ve „vyšších patrech“ neustálého procesu ideového (a potažmo ideologického) kontinuálního utváření kolektivní identity.

Marginalizace a potlačení studovaného fenoménu v historické paměti

Jedním z fenoménů, které se povedlo odhalit teprve v průběhu víceleté práce nad digitalizací osobních údajů příslušníků zahraničních vojenských jednotek,⁸

- 4 Historie vojenství nabízí pro uplatnění numerických postupů nejširšího druhu velmi dobrou příležitost. Z mnoha mezinárodních prací nelze nezmínit zvláště připomenutí a rozbor práce průkopníka na tomto poli, britského matematika a přírodovědce Lewise Frye Richardsona: WILKINSON, David: *Deadly Quarrels: Lewis F. Richardson and the Statistical Study of War*. Berkeley, University of California Press 1980.
- 5 MARŠÁLEK, Zdenko: „Česká“, nebo „československá“ armáda? *Národnostní složení československých vojenských jednotek v zahraničí v letech 1939–1945*. Praha, Academia 2017.
- 6 Viz ČINÁTL, Kamil: *Naše české minulosti aneb Jak vzpomínáme*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2014.
- 7 Mám na mysli především výsledky *histoire sérielle* (srv. BURKE, Peter: *Francouzská revoluce v dějepiscetví: Škola Annales (1929–1989)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2004, s. 55 ad.).
- 8 Ve vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu v Praze (dále jen VÚA-VHA) v letech 2005–2013 vznikala *Databáze příslušníků čs. vojenských jednotek za 2. světové války*. Vybraná data jsou přístupná na webových stránkách zmíněného archivu, z důvodu ochrany osobních údajů ovšem jen v nejzákladnější formě (viz <http://www.vuapraha.cz/fallensoldier-database>). Všestranné rozvíjení a následná analýza získaných digitálních záznamů představují jeden z pilířů práce týmu, který se podílí na řešení grantového projektu „Příslušníci německé branné moci v řadách čs. armády za druhé světové války jako příklad marginalizace v procesu tvorby historické paměti“.

se stalo působení dobrovolníků z řad zajatých bývalých vojáků wehrmachtu v československé zahraniční armádě. Čechoslováci povolání do německé branné moci se různými cestami dostávali do spojeneckého zajetí, z něhož se hlásili ke službě v československých jednotkách. Zatímco samotná existence tohoto jevu nebyla žádnou neznámou, teprve digitalizace kvantitativních údajů umožnila nahlédnout ohromný význam této skupiny osob pro rozvoj československého zahraničního vojska. Již sám navýsost překvapující fakt, že na konci války pocházelo z tohoto zdroje asi třicet procent tehdejšího personálního stavu československých jednotek na Západě⁹ – tedy že téměř každý třetí jejich voják původně oblékal uniformu německého wehrmachtu – ve spojení s dalšími podobnými zjištěními¹⁰ podstatným způsobem narušil všeobecně sdílený obraz „zahraničního vojáka“, jak byl ve společnosti „seshora“ i „zespoda“ utvářen propagandou, filmem, literaturou, tiskem, ústním podáním i dalšími prostředky.

Z výše uvedeného numerického vyjádření se naopak zdá, že vojáci československých zahraničních jednotek museli být bývalými příslušníky wehrmachtu doslova obklopeni a své spolubojovníky z řad zajatců prostě nemohli přehlédnout. V publikovaných vzpomínkách však zahraniční vojáci zajatcům z wehrmachtu věnují jen letmé zmínky, pokud vůbec. Propastný rozdíl mezi zásadním významem sledované skupiny a jejím zanedbatelným místem v obecně sdíleném obrazu zahraničního odboje provokuje k hypotéze o její cílené a záměrné marginalizaci, a to jak „seshora“, působením státních orgánů a státem řízené propagandy, tak i „zespoda“, ze strany většinové společnosti i třeba jednotlivých zahraničních vojáků.¹¹ Hypotéza se zdá silná již vzhledem k možné motivaci aktérů. Nabízí se tu podobnost s řadou jiných zemí okupovaných za druhé světové války Německem, jejichž politické vedení se snažilo nabídnout svému národu nový identitotvorný koncept jako všeobecně přijatelný pilíř, kolem kterého by se daný národ opět mohl sjednotit, když předešlé (zpravidla heroické) koncepty byly zneváženy či zcela vyvráceny katastrofální porážkou, nebo dokonce okupací bez boje. Tímto konceptem se ve všech dotýčných zemích stal mýtus odboje jako celonárodního vzepětí.¹² V centru zájmu propagandy se proto ocitali bojovníci, jejichž osudy tomuto konceptu plně odpovídaly, tedy především dobrovolníci, kteří uprchli z okupované vlasti s cílem ve jménu národa bojovat v zahraničí za obnovení

9 Viz MARŠÁLEK, Z.: „Česká“, nebo „československá“ armáda?, s. 263–265.

10 K dalším fenoménům, které měly pro dekonstrukci zažitých představ podobný význam, patřila především zjištění ohledně počtů a významu vojáků židovského původu či německé mateřské řeči a příslušníků krajanských obcí. Zde se rovněž vyjevil potenciál kvantifikačních přístupů i při zjišťování tak efemérních pojmů jako bojová morálka či národní uvědomění. Značnou důležitost měl také zjištěný aspekt regionální příslušnosti vojáků – v červnu 1945 pocházel každý třetí voják československých jednotek ze Západu z malého a specifického regionu Slezska. (*Tamtéž*, s. 265 n.)

11 Zkoumání okolností, důvodů, průběhu a důsledků tohoto procesu je jedním z hlavních úkolů grantového projektu zmíněného v pozn. 8.

12 Shodnost či blízkou podobnost těchto konceptů konstatoval ve své přelomové práci *The Legacy of Nazi Occupation: Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe 1945–1965* belgický historik Pieter Lagrou (Cambridge, Cambridge University Press 1999).

státní a národní samostatnosti. Do takového obrazu se informace o třicetiprocentním podílu národnostně často vlašných mužů, kteří se původně nechali odvést do německého vojska, v žádném případě nehodila. Hypotéza o následné cílené marginalizaci za účelem zdárného formování výše zmíněného obrazu odboje se tedy jeví jako vysoce pravděpodobná.

Tuto hypotézu je však hned v zárodku záhodno podrobit důsledné kritice. Skutečně šlo o záměrnou marginalizaci? A opravdu ostatní vojáci vnímali účast bývalých zajatců z wehrmachtu v řadách československých jednotek v té míře, která by odpovídala jejich celkovým počtům? Nebo zde působily faktory jiné, například časové? Vždyť většina zajatců se do československého vojska dostala až v závěru války.

Při hledání odpovědí je především nutné zachytit frekvenci a chronologii příchodu bývalých zajatců z wehrmachtu do československého vojska. Během výzkumu se podařilo rekonstruovat četnost inkorporace bývalých zajatců v závislosti na časové ose, jak dokládá následující tabulka.¹³

Počty zajatců z wehrmachtu přijatých do československých jednotek na Západě do 8. května 1945

Období	do XII/43	I – V/44	VI – VIII/44	IX/44	X/44	XI/44	XII/44	I/45	II/45	III/45	IV/45	V/45
Přijaté osoby	68	60	307	176	150	616	367	230	78	314	556	1
Průběžně celkem	68	128	435	611	761	1477	1744	1974	2052	2366	2922	2923

Tabulka ukazuje, že bývalí zajatci přicházeli k československým jednotkám postupně. Pozornost upoutají zvláště vysoké počty vojáků prezentovaných teprve v březnu a dubnu 1945, tedy těsně před koncem války. Z literatury je dávno známo, že na konci války čítala Československá samostatná obrněná brigáda, stojící na frontě u severofrancouzského přístavu Dunkerque, 6164 vojáků, zatímco u výcvikových, depotních a náhradních jednotek v Británii se tou dobou nacházeli 2473 muži.¹⁴ Není tedy pravděpodobné, že velkou část z druhého čísla představovali právě bývalí zajatci a že většina zajatců se na frontu ani nedostala? Vždyť na frontu zřejmě neodjeli ani mnozí z vojáků přijatých již dříve. Výsledný počet

13 Viz MARŠÁLEK, Z.: „Česká“, nebo „československá“ armáda?, s. 264. Autor v knize publikoval tabulku bývalých vojáků wehrmachtu, kteří byli prezentováni u československých jednotek ve Velké Británii. Zde uvedená čísla se v jednotlivostech liší. Díky následnému výzkumu se podařilo původně publikovaná čísla mírně upřesnit; zde uvedená tabulka navíc zahrnuje i vojáků prezentované u jiných složek československého vojska na Západě, jako byla československá vojenská mise v Itálii a další.

14 Viz BROD, Toman – ČEJKA, Eduard: *Na západní frontě: Historie československých vojenských jednotek na Západě v letech druhé světové války*. Praha, Naše vojsko – Svaz protifašistických bojovníků 1965, s. 503.

zajatců v řadách obrněné brigády nemusel být nakonec až tak velký. Pak by bylo pochopitelné, že se nedostali do vzpomínek frontových vojáků.

Pro posouzení této otázky je potřebné zjistit, kolik zajatců a kdy bylo ve skutečnosti zařazeno přímo do obrněné brigády, jak byli rozděleni mezi její jednotlivé složky a kolik jich naopak zůstalo v Británii. Teprve pak je možné odhadnout, jak jejich přítomnost mohla působit na veterány vojenského odboje a zda jejich opomenutí v memoárech nemohlo mít zcela reálné důvody. Pokud by se prokázalo, že většina zajatců zůstala ve výcvikových a týlových střediscích v Británii, bylo by marginální místo, které zajatci v kolektivní paměti zaujímají, do značné míry oprávněné.

„Zajatec z wehrmachtu“: kategorizace pojmu

Kliometrické postupy přinášejí zvýšený důraz na definiční a kategorizační ukotvení zkoumaných fenoménů. Požadavky na exaktnost zhusta navozují dojem přílišné technicity, neodpovídající podstatě „měkkých“ věd. Nicméně právě díky definování pojmů a hledání jejich kategorizace velmi často vyplynou na povrch dosud opomíjené, či dokonce zcela netušené souvislosti, problémy a otázky, které odhalí až takováto „technicistní pitva“. To se ostatně projevilo i během příprav a výzkumu v rámci výše zmíněného projektu.

Je tedy nezbytné hned v úvodu definovat, koho pro účely této studie lze považovat za „bývalého příslušníka německé branné moci“. V naprosté většině zkoumaných případů se jedná o muže, kteří sloužili v německé armádě, posléze přeběhli či padli do spojeneckého zajetí a ze zajateckých táborů se poté přihlásili do československého vojska. Kromě této množiny osob – bezpochyby zdaleka největší – ale najdeme řadu dalších skupin či jednotlivců, kteří uvedené definici neodpovídají, ať již třeba charakterem služby v německé branné moci, nebo způsobem, jakým se vyvázali ze služby v německé armádě či jak se dostali do armády československé. Důležitý je například i časový faktor, tedy zda se do československé armády hlásili bezprostředně z německého vojska, nebo zda je od doby služby v německé armádě tehdy dělil již delší čas.

Do zkoumané skupiny tak nebyli zařazeni muži, kteří sloužili v německé armádě v letech první světové války či mezi válkami.¹⁵ Mimo pozornost také zůstali přeběhlíci a zajatci z jiných armád států Osy (maďarské, rumunské, italské), stejně jako z armády slovenské či z protektorátního vládního vojska. Studie se také nezabývá početnou skupinou Čechoslováků, kteří se do spojeneckého zajetí dostali jako

15 Hraničním případem je z pohledu chronologie rakouský sociální demokrat Josef Johann Essberger (narozen 1916), který si v březnu 1938 odbýval službu v rakouském spolkovém vojsku a byl po anšlusu převzat do wehrmachtu. Následně uprchl do Československa, kde v době mobilizace strávil 14 dní jako dobrovolník u pražského 5. pěšího pluku. Z britské emigrace nastoupil 3. března 1941 znovu do československé armády. V lednu 1944 však byl na vlastní žádost propuštěn, aby mohl sloužit v armádě britské. (VÚA-VHA, sbírka (sb.) 24, Johann Essberger.)

příslušníci *Organisation Todt*, neboť nucené pracovní nasazení nepředstavovalo vojenskou službu v přímém slova smyslu. Naopak jsou zde započítáni dobrovolníci, kteří sice v německé armádě za druhé světové války skutečně sloužili, *de facto* se ale nikdy zajatci nestali. Jde zvláště o několik dezertérů, kteří uprchli do neutrálních zemí, odkud se péčí britských úřadů dostali do Británie, a to již nikoli v postavení zajatců. Diskutabilním případem „služby v německé branné moci“ je například již jeden z prvních prezentovaných „zajatců“, jenž pracoval jako číšník v Berlíně a byl následně (coby civilista) převzat do důstojnické jídelny německé pancéřové divize, s níž se dostal do severní Afriky, kde přešel na stranu Spojenců a ze zajateckého tábora se přihlásil do československých jednotek.

Předmětem zkoumání v této studii jsou tedy osoby, které v letech druhé světové války sloužily v německé branné moci a poté vstoupily do československých jednotek v zahraničí. Časovými limity pro zahájení služby v německé branné moci i v československém vojsku jsou 15. březen 1939 a 8. květen 1945.

Kromě této základní skupiny je ovšem nutné odděleně sledovat i další osoby, jejichž charakteristiky oscilují kolem kategorizace zmíněné základní množiny. Jde například o dobrovolníky, kteří v československé armádě nastoupili až po skončení války, nebo o vojáky, kteří se v německé branné moci ocitli až po své službě v československých jednotkách v exilu, dále kupříkladu o dobrovolníky, kteří byli československými vojenskými orgány odmítnuti, o Čechoslováky, kteří byli povoláni ke službě ve wehrmachtu, ale nástupu se vyhnuli útěkem do ciziny, kde vstoupili do československých jednotek,¹⁶ či o bývalé československé občany, kteří se ze spojeneckého zajetí přihlásili do jiných armád (zvláště polské). Základní sledovanou množinou ovšem zůstává první skupina výše charakterizovaných osob.

Nezbytný základ kliometrických bádání pochopitelně představují samotné počty. Díky komplexnímu výzkumu personální problematiky československých jednotek na Západě se podařilo určit prakticky veškeré bývalé příslušníky německé branné moci v jejich řadách; případné omyly se pohybují v řádu jednotlivců, což je pro účely statistického zpracování zanedbatelné. Zcela jiná situace je ale u jednotek formovaných v Sovětském svazu, kde povaha dochovaných osobních materiálů téměř vylučuje aspirovat na kompletnost záznamů. Další výzkum v tomto ohledu bude proto velmi náročný, přesto je již nyní jisté, že přinese podstatná zjištění.

16 Josef Hubáček (narozen 1901) měl za ženu Němku, která ho přihlásila jako *Volksdeutsche* (příslušníka německé menšiny na cizím území), a již 15. března 1939 byl povolán do wehrmachtu. Pod tlakem hrozícího nástupu služby uprchl do Jugoslávie, kde se přihlásil do československé armády. Patřil k prvním příslušníkům československé jednotky na Blízkém východě. (VÚA-VHA, sb. 24, Josef Hubáček.)

Z Británie rychle na frontu!

Z dřívějšího výzkumu vyplývá, že počet bývalých vojáků wehrmachtu se v československých zahraničních jednotkách dlouho pohyboval v řádu jednotlivců a první ucelené skupinky byly v Británii prezentovány až v září a listopadu 1943.¹⁷ Během prvních pěti měsíců roku 1944 se sice jejich počet zdvojnásobil, dohromady se však stále jednalo přibližně o pouhou stovku osob. Teprve invaze Spojenců do Francie v červnu 1944 přinesla dramatický vzestup tohoto počtu. Ze 490 vojáků nově prezentovaných mezi červnem a koncem srpna 1944 bylo až 307 bývalých zajatců.¹⁸ Doslova na poslední chvíli získala Československá samostatná obrněná brigáda potřebné doplňky, dříve než na přelomu srpna a září 1944 vyrazila na kontinent, aby se připojila ke spojeneckým vojskům, osvobozujícím západní Evropu. V jejích řadách se tehdy nacházeli 393 bývalí zajatci, kteří tak představovali devět procent jejího početního stavu.¹⁹ Zajatci se stávali významným, a napříště dokonce nejpočetnějším zdrojem personálních doplňků brigády.

Během léta 1944 byli noví vojáci k polním jednotkám zařazováni prakticky ihned po prezentaci a vystrojení. Na důkladný výcvik v zápolí nebyl čas – k brigádě bylo doslova v posledním okamžiku před naloděním zařazeno i všech sedmatřicet bývalých zajatců, prezentovaných teprve 26. (!) srpna 1944.

Bývalí zajatci ovšem ani zdaleka nebyli rozmístěni mezi jednotlivé složky brigády rovnoměrně. Zaprvé neměli ještě plnou důvěru důstojníků a veteránů. Současně musela brigáda zaplnit mezery v některých pomocných jednotkách, kde nebyl potřeba speciální výcvik a jejichž doplnění proto velitelé odkládali ve prospěch bojových složek. Jestliže u prvosledových jednotek se podíl bývalých zajatců pohyboval kolem pěti procent, u ženijní roty a dopravního oddílu naopak přesahoval dvacet procent, tedy jednu pětinu.²⁰

Zatímco polní svazek po letech čekání konečně vyrazil na bojiště, v Británii se u Náhradního tělesa plynule soustřeďovali další dobrovolníci. Čtrnáctého září například dorazilo třicet přeběhlíků ze slovenských jednotek v Itálii²¹ a o dva dny později transport pětadvaceti židovských dobrovolníků, držených do té doby

17 Viz MARŠÁLEK, Z.: „Česká“, nebo „československá“ armáda?, s. 247 n. Je zajímavé, že v téže době vstupovali první zajatci z wehrmachtu i do československých jednotek na východní frontě (*tamtéž*, s. 308).

18 *Tamtéž*, s. 257. Srv. REINER, Josef: *Komunisté v československém pozemním vojsku na Západě*. Praha, Naše vojsko 1980, s. 213.

19 Čs. samostatná obrněná brigáda odjízďela na kontinent v síle 4259 mužů. Toto číslo uvedli poprvé Toman Brod a Eduard Čejka v publikaci *Na západní frontě*, s. 472 (viz pozn. 14). V Británii tehdy zůstalo 106 příslušníků brigády, většina z nich ve stavu Záložní tankové roty, která do Francie vyrazila o měsíc později (včetně čtyř bývalých zajatců). (VÚA-VHA, fond (f.) Náhradní těleso – Velká Británie, karton (k.) 52, inventární číslo (inv. č.) 169, Statistické přehledy a početní stavy čs. zahraniční armády – 1944.)

20 Početní stavy československých jednotek v tomto období viz PROCHÁZKA, Ivan: *Dunkerque: Válečný deník Československé samostatné obrněné brigády (říjen 1944 – květen 1945)*. Praha, AVIS 2006, s. 120.

21 Viz MARŠÁLEK, Z.: „Česká“, nebo „československá“ armáda?, s. 261.

v britské internaci na ostrově Mauritius.²² Ke službě nastoupila i skupina mladých exulantů žijících do té doby na britských ostrovech a několik dalších jednotlivců. Největší podíl nových přírůstků však opět připadal na propuštěné bývalé zajatce z wehrmachtu. Již 7. září se uskutečnila prezentace dvaadesáti bývalých zajatců, 15. září je doplnilo dalších sedmáct mužů a poté následovali další. Celkem během září prošlo prezentací u Náhradního tělesa 176 bývalých zajatců.²³

Vzhledem ke stále kritickému personálnímu stavu brigády se vojenské orgány snažily co nejrychleji ji doplňovat. V dohodě s britskými důstojníky vznikaly konkrétní plány na naplňování určených provizorních početních stavů a na následný organizační rozvoj brigády, aby dosáhla standardních počtů podle britských předpisů. Proto se u Náhradního tělesa formovaly transporty nových doplňků, které postupně odjížděly do Francie, kde tito muži přecházeli pod velení brigády. Již 19. října odjel z Británie transport v počtu 197 mužů pod velením jednoho důstojníka.²⁴ Většinu z nich (145 osob) představovali bývalí zajatci z wehrmachtu, až na výjimky čerstvě předtím prezentovaní během září, a někteří dokonce i počátkem října. Pokud vezmeme v úvahu nutné administrativní formality, proces vystrojování i dobu nutnou pro zorganizování jednotlivých transportů „do pole“, je vidět, že na důkladnější výcvik nových vojáků nezbyl čas, snad jen na nejzákladnější přecvičení ve formě instruktáží. Mladší zajatci, kteří za sebou neměli službu v meziválečné československé armádě, tedy do Francie odjížděli prakticky pouze s těmi vojenskými znalostmi a návyky, které získali ve wehrmachtu. Pokud byli u Dunkerque zařazeni přímo k prvosledovým jednotkám, museli se československým předpisům, obsluze zbraní i neznámé taktice učit doslova „pod palbou“ přímo na frontě.

Snahu o co nejrychlejší posílení polního svazku lze doložit rozborem osudů příslušníků zmíněné skupiny 176 bývalých zajatců, prezentovaných v září 1944, tedy způsobů, jakými vojenské orgány tyto vítané nové přírůstky využily. Při nejbližší příležitosti, tedy v rámci uvedeného transportu z 19. října 1944, odjelo „do pole“ plných 135 z nich (třiadvacet mužů bylo přitom prezentováno až 30. září, tedy pouhých devatenáct dní před odjezdem). Jeden muž byl vybrán

22 *Tamtéž*, s. 427. Blíže k problematice osob internovaných na Mauritiu viz *tamtéž*, s. 359 a 362 n.

23 Osobní údaje uvedených vojáků a záznam o jejich prezentaci lze dohledat v odvodních protokolech ve Vojenském ústředním archivu (VÚA-VHA, f. Náhradní těleso – Velká Británie, inv. č. 6, Odvodní protokol „T“). Samotné odvodní protokoly však zpravidla nespecifikují, kteří z prezentovaných vojáků dříve sloužili v německé branné moci. Tyto údaje se podařilo dohledat teprve v rámci výzkumu.

24 Transport byl oficiálně označen jako tzv. 1. záloha. V britské organizační struktuře šlo o kontingent s přesně určenými počty a funkcemi, který měl být pro svazek v poli k dispozici pro nahrazení předpokládaných ztrát. V tomto případě však šlo o doplňky určené k alespoň částečnému zaplnění nedostatečných stavů brigády a transport byl po svém příjezdu prakticky okamžitě rozčleněn. Jedinou větší skupinu představovalo 57 vojáků zařazených k Záložní tankové rotě. (VÚA-VHA, f. Náhradní těleso – Velká Británie, k. 25, inv. č. 36, kmenový rozkaz Náhradního tělesa č. 15/44 z 1.11.1944.) Z těchto 57 vojáků bylo 40 bývalých zajatců z wehrmachtu.

k službě u letectva. Čtrnáct mužů muselo zůstat v Británii z důvodu špatného zdravotního stavu, nesplňovali totiž nároky pro polní službu – deseti z nich prezentační komise určila klasifikaci „B“, tedy „schopen pouze služeb pomocných“, a čtyřem dokonce „C“, tedy „vojenské služby neschopen“. Přesto i tito čtyři muži zůstali k využití u Náhradního tělesa, neboť je vojenské orgány „přidržely ke službě v zájmu branné moci“, jak to umožňoval příslušný paragraf branných předpisů.²⁵

Kromě těchto osob neschopných polní služby tedy po 20. říjnu 1944 z původní skupiny 176 bývalých zajatců zůstalo u Náhradního tělesa jen osmadvacet vojáků. Polovina z nich odjela k Dunkerque ještě do konce roku 1944 a do konce války zůstalo v Británii jen pět vojáků, kteří byli teoreticky zdravotně způsobilí k službě „v poli“. Dva z nich ovšem patřili k dříve narozeným (ročníky 1902 a 1905), což se mohlo odrazit na jejich fyzické kondici, další byl občanským povoláním krejčí, které Náhradní těleso vzhledem k masivním prezentacím nových vojáků nutně potřebovalo, stejně jako dalšího vojáka, civilní profesí pekaře.

Z rozboru vyplývá, že ze 162 vojáků schopných polní služby, které vojenské orgány v září 1944 získaly z řad zajatců, expedovaly hned v následujícím měsíci „do pole“ plných třiaosmdesát procent mužů (!) a další pak během relativně krátké doby. Později se poměr trochu zmírnil, neboť mnozí vojáci zůstávali před svým odchodem „do pole“ delší dobu v Británii, kde procházeli školením v nově vznikajících speciálních výcvikových střediscích. Jednalo se zvláště o tankový výcvik,²⁶ pro který byly v Británii vytvořeny mnohem lepší podmínky, než to bylo improvizovaně možné v týlu brigády u Dunkerque v rámci Záložní tankové roty.

Doba od prezentace dobrovolníků u Náhradního tělesa po jejich odjezd „do pole“, která se většinou pohybovala okolo jednoho měsíce (nebo trvala i o několik dní méně), se nicméně příliš neměnila ani u následujících transportů. Devětadvacátého ledna 1945 například odjel do Francie transport, jehož základ tvořila nově sestavená motorizovaná rota, určená jako 3. rota Motorizovaného praporu Československé samostatné obrněné brigády. Rota sice představovala hotový organizační celek s plnými početními stavy, o její bojové připravenosti se ale nedalo vůbec hovořit, jak dokládá i záznam z jejího válečného deníku: „Plánovaný vojenský výcvik nebylo možné v Anglii provádět. V té době byly totiž

25 „Za mobilizace a ve válce jsou podle § 3 branného zákona povinni přispívatí od skončeného 17. roku věku až do dovršení 60 let podle svých schopností a sil k obraně vlasti a vykonávat zvláštní úkony, k nimž budou v zájmu branné moci podle ustanovení těchto předpisů povoláni...“ (*Sbírka zákonů a nařízení státu československého, 1927*. Praha, Státní tiskárna 1928, částka 64, č. 141/1927 Sb., Vládní nařízení ze dne 15. září 1927, jímž se vydávají nové branné předpisy, oddíl X, paragraf 307, odstavec 1. Dostupné online z: <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/7212/0/2/vladni-narizeni-c-154-1938-sb-jimz-se-meni-a-doplnuji-branne-predpisy>. Jednalo se o detailní specifikaci pojmu „zvláštních úkonů za mobilizace a ve válce“, zmíněných původně v paragrafu 3 branného zákona z roku 1920.)

26 Ke vzniku a činnosti výcvikového střediska viz PLACHÝ, Jiří: Československé tankové výcvikové středisko ve Velké Británii. In: *Historie a vojenství*, roč. 58, č. 4 (2009), s. 60–68.

postaveny i jiné jednotky, které byly doplňovány ze stavu 3. M. R. [motorizované roty]. Brigáda ve Francii sama potřebovala též doplňky.²⁷

Nakonec se personální organizace roty stala naprostou improvizací. Z celkem 119 bývalých zajatců, které dotyčný transport zahrnoval, naprostá většina prošla prezentací v první polovině prosince 1944. Spěch a akutní potřeba dokonce vedly k zařazení jedenácti mužů, kteří byli prezentováni teprve v lednu 1945, vesměs pouhých deset dní před odjezdem.

Je přitom pozoruhodné, že zmíněný krátký měsíční interval mezi prezentací a odjezdem „do pole“ lze doložit i v případě vojáků pocházejících z jiných rekrutačních zdrojů. Nalezneme mezi nimi bývalé příslušníky československých jednotek ve Francii z let 1939 a 1940, přeběhlíky z vládního vojska, ale dokonce i naprosté nováčky bez jakéhokoli předchozího výcviku, ať se již jednalo o mladé Čechy, kteří uprchli z totálního nasazení, nebo mladíky z řad krajanské obce ve Francii. V posledním transportu doplňků k brigádě, jenž v počtu 259 mužů vyrazil z Británie 18. dubna 1945,²⁸ se kromě 178 bývalých zajatců z wehrmachtu nacházeli i nováčky z krajanské obce ve Francii, kteří se v Británii u Náhradního tělesa hlásili teprve 31. března 1945 – osmnácti- či devatenáctiletí hoši bez vojenských znalostí tak vyráželi „do pole“ již osmnáctý den po své prezentaci! Zvláště v jejich případě se urychlené odesílání na frontu zdá být víceméně hazardováním s životy zcela nezkušených mladíků.

Důvody spěchu: mezinárodně- a vnitropolitické pozadí

Odesílání nedocvičených vojáků na frontu bezesporu vystavovalo tyto muže riziku nepřiměřených ztrát. Existovaly zde nějaké racionální důvody pro takový postup? Pochopitelně ano, a jmenovat jich lze hned několik. Především se hrálo o čas. Z důvodů politické prestiže československý exil v Londýně potřeboval, aby brigáda aktivně vystoupila v bojích na hlavní frontě, nejlépe v útoku, pro který byla vlastně organizována a cvičena. Aktivní boj také odpovídal touze většiny samotných vojáků po odplatě německým okupantům.

Brigáda ovšem mohla doufat, že její statická role u Dunkerque skončí teprve v okamžiku, kdy bude na plných početních stavech a s přiměřenými zálohami, a stane se tak plně akceschopným svazkem, jehož nasazení na hlavní frontě nebude limitováno žádnými ohledy. Teprve tehdy by se spojeneckému velení vyplatilo zařadit ji do sestavy vojsk pro plánovanou jarní ofenzivu. Spojence na jaře 1945 čekal závod s Rudou armádou o přístupy k Baltskému moři a po zkušenostech z Normandie věděli, že opět bude mít každý litr benzínu a každý kilogram zásob

27 VÚA-VHA, f. Motorizovaný prapor – Velká Británie, k. 40, inv. č. 203, signatura (sign.) 4, Válečný deník 3. motoroty, s. 1. Kromě samotné roty se současně formovaly i příslušné podpůrné složky, především četa protitankových kanonů a odpovídající posila spojařů.

28 *Tamtéž*, f. Náhradní těleso – Velká Británie, k. 26, inv. č. 37, kádrový rozkaz Náhradního tělesa č. 23/45 z 5.5.1945.

cenu zlata. Nechtěli si proto dovolit „luxus“ plýtvat logistickými kapacitami na svazky, které by měly jen limitované možnosti využití.

Přes veškerou snahu se však tento plán naplnit nepodařilo – organizační výstavba brigády se s konečnou platností završila teprve 8. května 1945, právě v den skončení války.²⁹ Zvláště v posledních dvou měsících války nicméně orgány londýnského Ministerstva národní obrany i samotné velení brigády vyvíjely usilovnou snahu o převelení na hlavní frontu.³⁰ Urychlené transporty nových vojáků měly pomoci v dosažení zmíněného strategického cíle, z hlediska politické propagandy skutečně prvořadého.³¹

Rozhodnutí vysílat na frontu zcela nezkušené nováčky mohlo mít i další, „vnitřní“ důvody. Československé velení se prokazatelně snažilo mísit dohromady dobrovolníky z různých rekrutačních zdrojů, ale i různých národností, konfesí či politických názorů.³² Přitom formování jednotek ze stejných zdrojů by přinášelo nepopíratelné výhody. Zvláště dobrovolníci z vládního vojska či z wehrmachtu měli za sebou stejnou odbojovou historii, stejný výcvik a vojenské zkušenosti, v případě vládních vojáků dokonce i s vlastními veliteli a v homogenních organizačních celcích. Pod zkušenými veliteli by příprava nových jednotek složených pouze z bývalých „wehrmachtovců“ šla jistě mnohem rychleji. Bezpochyby by však následně vznikly rozdílné „příběhy“ odboje jednotlivých formací, které by rozbíjely křehkou a pracně budovanou *image* jednotného celonárodního boje.³³ Jednalo se tedy o správné rozhodnutí, diktované prvořadými politickými důvody. Nutnost za každou cenu „rozmělnit“ masu bývalých zajatců z wehrmachtu všemi dosažitelnými dobrovolníky z jiných zdrojů pak vyznívá jako logicky nutný následný krok, vycházející z výše představené zásady.

Vojenské orgány ovšem neposílaly nováčky rovnou do boje, prakticky na jistou smrt. Naopak počítaly s tím, že všichni vojáci budou v přífrontovém pásmu podrobeni dodatečnému výcviku a přeškolení. Jak vynikne dále, většina doplňků mužstva skutečně směřovala k jednotkám, které v týlu brigády zajišťovaly výcvik či formování nových celků. Úroveň výcviku, a zvláště vzájemného secvičení ovšem nemohla být taková jako u původních složek, které se v Británii cvičily po dobu několika let. Výjimečné ale nebyly ani případy, kdy se nováčci dostávali

29 Viz PROCHÁZKA, I.: *Dunkerque*, s. 79 (viz pozn. 20).

30 Blíže k tomu viz MARŠÁLEK, Zdenko: Vojáci v moci politiků: Československá armáda na jaře 1945. In: KOKOŠKA, Stanislav a kol.: *Nultá hodina? Československo na jaře 1945 ve strategických souvislostech*. Praha, Euroslavica 2011, zvláště s. 77–81.

31 Absence brigády v bojích na hlavní frontě se po válce skutečně stala významnou kartou komunistické propagandy v několik desetiletí trvající kontinuální snaze o marginalizaci významu západního vojenského odboje jako celku.

32 Trend důsledného mísení těchto různých lidských zdrojů byl konstantním prvkem pro československý vojenský odboj po celou dobu války, zvláště pak na Západě, což detailně prokázala řada sond autora (MARŠÁLEK, Z.: „Česká“, nebo „československá“ armáda?, s. 163 n., 189–192, 277–280 a 314 n.).

33 V tomto ohledu lze poukázat na jisté odlišnosti paměti francouzských, italských a ruských legionářů v meziválečné době, a poté na ještě výraznější rozdíly mezi „východními“ a „západními“ vojáky druhého zahraničního odboje.

do přímého boje již několik dní po příjezdu k brigádě. Detailní rozbor ztrát československých vojáků u Dunkerque nasvědčují, že nezkušenost přitom hrála až příliš často fatální roli.³⁴ „Rychle na cvičišti, brzo k pohřebišti,“ měla by znít parafráze známého výroku generála Alexandra Suvorova.

Analýza kvantitativních údajů

V rámci provedeného výzkumu se podařilo plně rekonstruovat osudy bývalých zajatců z wehrmachtu po jejich nástupu do československé zahraniční armády. Z hlediska zaměření této studie je nejpodstatnější sledovat, kolik zajatců a kdy bylo z Británie odesláno „do pole“ a k jakým konkrétním složkám Československé samostatné obrněné brigády byli zařazeni.³⁵ Dílčí hypotézou je, že by kvantifikace přítomnosti bývalých zajatců v různých jednotkách mohla naznačit, nakolik se s nimi ostatní vojáci setkávali, a zda tudíž mohli, či naopak nemuseli, jejich všeobecně vysoké počty subjektivně vnímat.

Průběh odesílání bývalých zajatců z wehrmachtu k Československé samostatné obrněné brigádě („do pole“) ukazuje tabulka na následující straně.³⁶

34 Viz MARŠÁLEK, Zdenko – HOFMAN, Petr: *Dunkerque 1944–1945: Ztráty Československé samostatné obrněné brigády během operačního nasazení ve Francii*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011, s. 97 n.

35 Dosud se u čtyř vojáků nepodařilo zjistit, zda byli odesláni k Dunkerque, či zůstali v Británii. V rámci celkových čísel se však jedná o zanedbatelný počet.

36 Tabulka zahrnuje všechny početnější transporty. Pokud někteří jednotlivci odcházeli „do pole“ v menších skupinkách či samostatně, jsou započítáni do celkových součtů. V tabulce nejsou zahrnuti pouze čtyři vojáci zmínění v předešlé poznámce.

Jednotka	Součást jednotky	1. 9. 1944	1. 10. 1944	19. 10. 1944	20. 11. 1944	11. 12. 1944	24. 12. 1944	1. 1. 1945	29. 1. 1945	30. 1. 1945	14. 2. 1945	23. 2. 1945	5. 3. 1945	7. 4. 1945	18. 4. 1945	CELKEM
Protiletadlová baterie		3		3		2	2					2				15
Brigádní štábní rota		63		4		4		1		1		1				74
Brigádní těžké dílny		17		2		8	9	24		30			8	2	6	106
Dopravní oddíl		91		6	1	3	6	10		14		6			32	169
Dělostřelecký pluk	Lehké dílny 3	1										7				8
	1. oddíl	3		5		5	2									15
	2. oddíl	2		3		6										11
	3. oddíl												95			95
	Velitelská baterie	1		2		3	3	1								10
	Bez určení	11				1	1			2						15
Brigádní ambulance		11		1	1		2	1		4		10				31
Motorizovaný přezvědný oddíl		9		9		168	56	31		12		36				321
Motorizovaný prapor	Lehké dílny 4					1										1
	1. rota	8		3	5	1						5			5	27
	2. rota	14		9		2	2	1				6			22	56
	3. rota								71	1					25	97
	Rota DZ	2		6		4			13	8						33
	Velitelská rota															
	Bez určení	14			1	2	2		27	3						49
Protitankový oddíl		20		8	1	2	8	2		2		6			13	62
Spojovací rota		12		1	1	1			8						16	39
1. tankový prapor	Lehké dílny 1	1				1										2
	1. rota	7		4												11
	2. rota	4		6						1		1				12
	3. rota	3		6						1						10
	Velitelská rota	5		3		3				1						12
	Bez určení	11														11
2. tankový prapor	Lehké dílny 2					1										1
	1. rota	4		3												7
	2. rota	8		1												9
	3. rota	4		2												6
	Velitelská rota	4		3												7
	Bez určení	17		1												18
Zenijní rota		43		14	2							3			57	119
Záložní tanková rota			4	40	29	1		1		36	86	26		79		306
Doplňovací rota					13	53									2	71
CELKEM v daný den		393	4	145	57	272	93	72	119	116	86	109	103	81	178	
CELKEM průběžně		393	397	543	600	880	974	1046	1165	1281	1368	1478	1586	1667	1845	1845

Z předložené tabulky lze analyzovat několik poznatků. Do konce roku 1944 se doplňování polního svazku – kromě nahrazování nijak dramatických ztrát – soustředilo na personální naplňování složek, které v týlu obléhacího perimetru u Dunkerque zajišťovaly výcvik pro další organizační rozšiřování brigády – Záložní tankové roty, Doplňovací roty, a především Motorizovaného přezvědného oddílu. Ten se totiž 6. prosince 1944 stáhl z fronty do týlu, aby na jeho základě mohl vzniknout nový tankový prapor.³⁷ Z 578 bývalých zajatců z wehrmachtu, kteří přibyli k brigádě od září do konce roku 1944, zmíněné tři jednotky absorbovaly 376 vojáků. Zbylé dvě stovky byly doslova roztrženy mezi téměř všechny ostatní složky. Podobný trend lze pozorovat i později. Většina nových vojáků z transportů se ocitla u Záložní tankové roty, popřípadě u vznikajícího 3. tankového praporu. Významné přírůstky lze doložit i u Brigádních lehkých dílen (89 zajatců) a u Dopravního oddílu (78 zajatců). V obou případech se ale také jednalo o týlové složky brigády.

Kromě transportů, jejichž příslušníci byli teprve u Dunkerque rozdělováni k jednotlivým útvarům, si zvláštní pozornost zaslouží transporty, jimiž se do Francie přesunovaly celé hotové útvary a jednotky, zformované u Náhradního tělesa v Británii. Kromě již zmíněné 3. roty Motorizovaného praporu, která do Francie odjela 29. ledna 1945, se 5. března 1945 k Dunkerque přesunul kompletní dělostřelecký oddíl, předurčený stát se 3. oddílem Dělostřeleckého pluku Československé samostatné obrněné brigády (nejpočetnější skupinou mužstva se u oddílu opět stali bývalí zajatci z wehrmachtu v počtu devadesáti pěti mužů). Několik nově postavených čet (ženijní, spojovací, dopravní) dorazilo i v rámci velkého (a posledního) transportu 18. dubna 1945.

Výsledná čísla v tabulce ukazují, kolik bývalých zajatců bylo určeno k zařazení u konkrétních útvarů a jednotek. Výčet není úplný, neboť nezahrnuje pozdější interní přesuny, zvláště pak od Záložní tankové roty a Doplňovací roty k polním jednotkám, a ani úmrtí či zpětné odsuny raněných, nemocných či polní služby dále neschopných vojáků. Jde tedy pouze o základní orientaci. Nicméně lze alespoň upozornit, že velká část vojáků po výcviku u Záložní tankové roty odcházela právě k 3. tankovému praporu, kde posilovala již tak vysoké počty bývalých zajatců u tohoto útvaru.

Jak je vidět, bývalí zajatci z wehrmachtu se ocitli především v řadách nově formovaných jednotek, tedy 3. tankového praporu, 3. motoroty, 3. dělostřeleckého oddílu, Záložní tankové roty či 3. čety Ženijní roty, kde všude tvořili více než polovinu, a někde i většinu mužstva. Jejich vysoký procentuální podíl lze pozorovat i u Dopravního oddílu, Brigádní štábní roty, a zvláště Ženijní roty. Výrazně odlišnou situaci můžeme naopak sledovat u původních prvosledových jednotek brigády, především u 1. a 2. tankového praporu, ale například i u 1. motoroty, u většiny čet Spojovací roty a dalších útvarů, kde podíl bývalých zajatců dlouho (nebo až do samého konce války) zůstal velmi nízký.

K čemu nám však je takto hluboká a detailní kvantifikační sonda dobrá?

37 VÚA-VHA, f. Motorizovaný přezvědny oddíl – Velká Británie, k. 3. inv. č. 19, Válečný deník MPO, 2. díl, s. 70.

Odras v paměti vojáků

Představená kvantifikace je podstatnou materií pro analýzu paměti vojáků zahraničního odboje, jak ji známe z jejich vzpomínek, záznamů a různých literárních zpracování. Jelikož se ukázalo, že hlavní masa bývalých vojáků se ocitla v řadách nově formovaných nebo týlových jednotek, zatímco k prvosledovým částem byli zařazováni jen postupně a doslova po jednotlivcích, je zřejmé, že z perspektivy vojáků z frontových jednotek nasazených v přímém boji se nikterak nezdálo, že by se podíl bývalých zajatců z wehrmachtu během bojového nasazení u Dunkerque výrazněji navýšil, snad teprve těsně před koncem války. Tato perspektiva se pochopitelně odrazila i v jejich vzpomínkách – bývalí zajatci jsou v nich sice někdy zmiňováni, ovšem výhradně jako jednotlivci či menší skupinky.

Pro posouzení vlivu (zvláště písemných) vzpomínek jednotlivců na utváření kolektivní paměti je třeba provést kritiku celé skupiny autorů. Především jde o to, kteří z vojáků zahraničního odboje své vzpomínky písemně zpracovali, které rukopisy se dočkaly publikování, a také, jaký *dosah* tyto publikované vzpomínky měly. Zvláště v podmínkách pretotalitního a posléze totalitního státu v Československu po roce 1945, respektive 1948, muselo být vydání osobních vzpomínek výsledkem synergie autorského záměru na jedné straně a ideologických potřeb, či přinejmenším tolerance vládnoucího režimu na straně druhé. Vycházely tak především vzpomínky, které odpovídaly propagandistickému obrazu odboje, utvářenému ideology tohoto režimu. Politická omezení padla po roce 1989, kdy navíc mohlo dojít i na vzpomínky vojáků, kteří po roce 1948 pobývali v exilu, zůstaly však jiné determinanty. Významným faktorem jistě byl očekávaný zájem čtenářů, ale také během desetiletí již zažitý obraz odboje. Není divu, že vzpomínky publikovali především vojáci, kteří tak či onak patřili k veteránům odboje.

Nicméně postupně docházelo i na témata, která dosavadní idealizovaný obraz odboje narušovala. Po roce 1989 se především jednalo o téma vojáků židovského původu.³⁸ Jen částečně se otevřela otázka bývalých příslušníků vládního vojska či slovenské armády, zajatci z wehrmachtu (ale také z maďarské armády) však pro českou společnost jako celek zůstávali prakticky neznámou kapitolou. Poněkud jinak se situace vyvinula v regionu Slezska a severní Moravy. Na opatrné zmínky a drobné fragmenty odkazující k jejich existenci zde bylo možné narazit již před rokem 1989, po pádu cenzury se ale vzpomínek bývalých vojáků wehrmachtu – a to nejen těch, kteří poté vstoupili do československého vojska – objevovalo stále více. To však ještě neznamenalo, že byly také všeobecně dostupné. Vzpomínky bývalých vojáků wehrmachtu se tak sice dočkaly publikování, ale v důsledku souhry různých faktorů téměř bezvýhradně jen v úzce regionálním rámci. Naplnily tak sice

38 Je nutné připomenout, že přínos vojáků židovského původu již v 60. letech opakovaně připomínal např. Toman Brod. Přelomovým počinem se v tomto ohledu staly knihy Ericha Kulky, v českém překladu vydané v letech 1990 a 1992 (KULKA, Erich: *Židé v československé Svobodově armádě*. Praha, Naše vojsko 1990; TÝŽ: *Židé v československém vojsku na Západě*. Praha, Naše vojsko 1992).

významnou roli v procesu sebeuvědomování regionální identity a regionální podoby kolektivní paměti, v celospolečenském měřítku však zcela zapadly.

Místo, jež veteráni ve svých pamětech věnovali sledované skupině vojáků, lze demonstrovat na dvou příkladech: na memoárech veterána zahraničních jednotek Blahoslava Zavadila, který se stal příslušníkem tehdy teprve vznikajících zahraničních jednotek již v červnu 1939, a vzpomínkách Otmara Malíře, jednoho z bývalých vojáků wehrmachtu.

Otmar Malíř se narodil v obci Prostřední Suchá (dnes součást města Karviná). V roce 1942 musel narukovat do wehrmachtu. Po výcviku se dostal do severní Afriky, kde padl do spojeneckého zajetí. V zajateckém táboře patřil k hlavním organizátorům náboru do československé armády, v níž pak sloužil od listopadu 1943. Po válce byl z politických důvodů vězněn. Po roce 1989 se aktivně angažoval ve veteránských organizacích při ožiování památky odbojářů z Těšínska.³⁹ K tématu odboje a služby obyvatel Těšínska v německé armádě napsal vícero statí, které však vyšly pouze v úzce regionálním tisku.⁴⁰ Jeho hutné osobní paměti se otištění nedočkaly a jsou dostupné pouze na internetu.⁴¹

Služba ve wehrmachtu, přechod do zajetí a působení v československých jednotkách představují pochopitelně středobod Malířových vzpomínek. Jelikož se narodil v září 1923, stala se pro něj vojenská služba iniciačním prožitkem dospělosti – odjezd do Německa k výcviku ve wehrmachtu byl jeho první dalekou cestou do zahraničí a v okamžiku nástupu ze zajetí do československé armády měl teprve dvacet let. V memoárech důkladně popsal své osobní zážitky a myšlenky. Československá zahraniční armáda z jeho pohledu vyhlíží jako hotový, dobře fungující, nicméně trochu neosobní mechanismus. Z vojáků zmiňuje některé důstojníky, s nimiž se setkal, a pak zvláště své kamarády z Těšínska, s nimiž sdílel společný osud. V pamětech je poněkud cítit funkční, hodnostní a psychologický odstup od velitelů i veteránů.

Otmar Malíř se na Těšínsku bezesporu stal velmi známou a respektovanou osobností. Jeho vzpomínky zde našly živou odezvu. Místní regionální paměť se totiž zcela odlišuje od většiny jiných oblastí České republiky. Z Malířovy rodné obce, Prostřední Suché, se nejméně čtyřiašedesát občanů zapojilo do zahraničního vojenského odboje.⁴² Na jednu vesnici, v níž sčítání lidu v roce 1930 vykázalo 3052 obyva-

39 Otmar Malíř mj. patřil k hlavním iniciátorům zřízení pamětní desky se jmény 123 padlých československých vojáků z Těšínska, odhalené v říjnu 1998 před kostelem sv. Anny v Havířově.

40 Několik Malířových článků vyšlo v různých novinách a časopisech. Pravděpodobně jedinou jeho publikaci v periodiku odborně-popularizačního zaměření je článek „Občané z Těšínska u Dunkerque“ (in: *Těšínsko: Vlastivědný časopis okresů Frýdek-Místek a Karviná*, roč. 44, č. 4 (2001), s. 9–17).

41 MALÍŘ, Otmar: *Paměti: Prožil jsem válku i vězení* [online]. KDU pro Havířov [cit. 2020-07-12]. Dostupné z: <http://www.kduhavirov.cz/userFiles/otmar-malir-prozil-jsem-valku-i-vezeni.pdf>.

42 Tři se v letech 1939 a 1940 přihlásili do československých jednotek ve Francii, další nastoupil v roce 1942 v Británii a sloužil pak u letectva, jiný ve stejném roce v Buzuluku vstoupil do československé jednotky v Sovětském svazu. Největší počet, celkem 55 mužů, se jich však přihlásil ze spojeneckého zajetí, kde se dotyční ocitli jako vojáci wehrmachtu. Devět

tele, jde o opravdu neobyčejně vysoký počet. Příběh nucené služby ve wehrmachtu a případně i následného dobrovolného vstupu do polské či československé armády zde patřil k mikrohistorii takřka každé rodiny, stejně jako kolektivní paměti obecní komunity. Poměrně rozsáhlé a kontinuální aktivity této komemorace, doprovázené i vznikem regionálních míst paměti, však nenalezly takřka žádnou odezvu v celostátním měřítku, a navíc – což je mimo jiné navýsost zajímavým námětem dalšího výzkumu – dotyční aktéři ji ani nehledali.

Vzpomínky Blahoslava Zavadila se naopak setkaly s velkým zájmem čtenářů v celé České republice, což dokonce podnítilo jejich reedici.⁴³ Zavadilovo vzpomínání je osobitým zachycením historie zahraničního vojenského odboje na Západě od jeho počátků až po konec války. Autor byl přímým účastníkem odboje, jeho spoluhybatelem. Dlouhé měsíce a roky sloužil společně s mnoha proslulými hrdiny odboje, stejně jako s osobnostmi známými nechvalně (Karel Čurda). Patřil ke kolektivu „tvrdého jádra“ zahraničních vojáků a jeho válečný zážitek v hrubých obrysech plně odpovídá přijatému obrazu odboje.

Jak tento veterán vnímá bývalé zajatce z wehrmachtu? Blahoslava Zavadila po vyhlášení ze zranění na frontě přemístili k 3. tankovému praporu,⁴⁴ kde se zanedlouho stal velitelem čety.⁴⁵ Valnou část jeho podřízených tvořili právě bývalí zajatci z wehrmachtu, několik málo poddůstojníků čety pak pocházelo z řad přeběhlíků z vládního vojska. S četou se v rámci 1. roty 3. tankového praporu zúčastnil tragického útoku 11. dubna 1945 na západní části perimetru u Dunkerque, kde rota utrpěla velice těžké ztráty.⁴⁶ Ze stránek pamětí je ovšem vidět, že Zavadil zůstal i nadále svázán se svými dřívějšími kamarády a spolubojovníky z řad veteránů mnohem méně než se svými novými podřízenými. Prostí vojáci se v jeho pamětech jako jednotlivci neobjevují. Z tří velitelů družstev jmenuje jen jednoho, který padl během zmíněné akce; jméno prostého vojáka zastřeleného přímo před jeho očima však Zavadilovi vypadlo z paměti.⁴⁷

z nich poté sloužilo v polské exilové armádě (*Polskie Siły Zbrojne*), plných 47 ale v československých jednotkách v Británii. Jeden z nich, Zdeněk Bednárek (narozen 1924), padl 5. listopadu 1944 v bojové akci u Dunkerque. (Viz MARŠÁLEK, Z. – HOFMAN, P.: *Dunkerque 1944–1945*, s. 152 n.)

43 ZAVADIL, Blahoslav: *Nebyli jsme svatí: Vzpomínky příslušníka československé armády na válečná léta 1939–1945*. Brno, Jota 1996 (2. vydání Brno, Barrister & Principal 2012). Čtivě napsaná kniha vyniká upřímnou snahou autora představit motivy a pozadí jeho jednání v době války, často velmi sebekriticky, a představuje jedny z nejzajímavějších a nejcennějších pamětí vojáků zahraničních jednotek.

44 VÚA-VHA, f. Náhradní tělesa – Velká Británie, k. 26, inv. č. 37, kmenový rozkaz Náhradního tělesa č. 5/45 z 31.1.1945.

45 ZAVADIL, B.: *Nebyli jsme svatí*, s. 151.

46 Podrobnosti viz PROCHÁZKA, I.: *Dunkerque*, s. 107 n. (viz pozn. 20); MARŠÁLEK, Z. – HOFMAN, P.: *Dunkerque 1944–1945*, s. 66 n. a medailonky jednotlivých padlých vojáků.

47 Viz ZAVADIL, B.: *Nebyli jsme svatí*, s. 154–156. S největší pravděpodobností se jednalo o Evžena Matlocha (narozen 1924), jenž také patřil k bývalým zajatcům z wehrmachtu a zahynul způsobem, jak jej popsal Zavadil (viz MARŠÁLEK, Z. – HOFMAN, P.: *Dunkerque 1944–1945*, s. 384 n.). Jak ukázal podrobný výzkum, z jedenácti padlých vojáků bylo sedm

Zavadilovy zápisky mimo jiné dokládají, jak málo se v nově zformovaných jednotkách velitelé sžili s prostými vojáky, a jsou důkazem, že rozdíl mentalit i psychologické bariéry, dané zcela odlišnou odbojovou historií, se nepodařilo překonat – a snad k tomu chyběla i vůle. Ke stmelení kolektivu by byl zajisté přispěl delší výcvik, a především delší společný bojový zážitek. Veteráni však své nové podřízené vedli do boje jen jednou,⁴⁸ a to bylo málo na to, aby se mentálně odpoutali od „starých“ kamarádství a společně s podřízenými vojáky vybudovali novou kolektivní identitu svých jednotek. Vojáci z wehrmachtu se jako jednotlivci a konkrétní bytosti většinou nezapsali ani do paměti svých velitelů, natožpak jiných veteránů odboje. Smutný doklad odosobnění dodnes představují válečné hroby. Někteří z bývalých zajatců používali krycí jména, aby chránili sebe i své rodiny v okupované vlasti. V nově formovaných jednotkách však vojáci neměli čas vytvořit si blízké kontakty a kamarádství a navzájem se blíže neznali. Ještě dnes jsou proto některé hroby na francouzsko-belgickém pomezí u Dunkerque označeny jen těmito falešnými jmény.⁴⁹

Závěrem

Aplikace kvantifikačních metod přinesla podrobné faktografické výsledky, které podstatně rozšiřují dosavadní poznatky o personálním složení československého zahraničního odboje, a zvláště pak o významu bývalých zajatců z wehrmachtu pro doplňování a organizační rozvoj zahraničních vojenských jednotek v závěru druhé světové války. Studie však především naznačila, že numerická zpracování mají potenciál i pro zkoumání hlubších souvislostí; že se kupříkladu mohou stát nezbytným faktografickým podkladem při výzkumu procesů formování obrazu jednotlivých dějinných fenoménů v kolektivní paměti.

Do československých vojenských jednotek na Západě během války vstoupily téměř tři tisíce Čechoslováků, kteří kratší či delší dobu sloužili v německém wehrmachtu. Většina z nich byla v urychleném režimu odesílána k polní jednotce, Československé samostatné obrněné brigádě. Jednotlivé transporty ovšem k brigádě odjížděly postupně, a počty bývalých zajatců z wehrmachtu se tak u brigády navyšovaly relativně pomalu. U brigády zajatci především naplnili početní stavy nově formovaných jednotek, kde pravidelně tvořili více než polovinu mužstva. K původním jednotkám brigády, kde sloužila většina veteránů odboje, se naopak

bývalých zajatců, dva přeběhlíci z vládního vojska a dva veteráni, sloužící v československých jednotkách od roku 1940.

48 První rota 3. tankového praporu se kromě zmíněného útoku již do bojů nezapojila; stejnou situaci zažila 3. motorota, zmíněná výše v textu: o pár dní později, 15. dubna 1945, útočila na tytéž cíle, a s ještě tragičtějšími důsledky. Dvě čety byly prakticky vybity. (Viz PROCHÁZKA, I.: *Dunkerque*, s. 109 n.; MARŠÁLEK, Z. – HOFMAN, P.: *Dunkerque 1944–1945*, s. 67 n.; k problému stmelení nových jednotek srv. *tamtéž*, s. 53.)

49 Jedná se celkem o šest vojáků; ve všech případech šlo o bývalé zajatce z wehrmachtu (*tamtéž*, s. 180 n., 302 n., 324 n., 350 n., 358 n. a 524 n.).

dostávali v mnohem menší míře. Tento výrazný nepoměr mohl stát za skutečností, že bývalým zajatcům z wehrmachtu se v pamětech a vzpomínkách veteránů nedostalo pozornosti, která by odpovídala jejich celkovému počtu a významu. Skutečnost, že personální rozvoj zahraničního vojska umožnili muži, kteří po jistou dobu sloužili v nepřátelské armádě, se současně stala nepohodlnou i pro ideové formování nové národní identity. Synergie cílené a přirozené marginalizace „shora“ i „zdola“ pak měla za následek téměř naprosté potlačení tohoto fenoménu v kolektivní paměti české společnosti jako celku.

Studie je jedním z výsledků projektu Grantové agentury ČR registrační číslo 18-11418S „Příslušníci německé branné moci v řadách čs. armády za druhé světové války jako příklad marginalizace v procesu tvorby historické paměti“.

Abstract

Using Czechoslovak units-in-exile during WW2 as an example, the study presents possibilities of using quantitative approaches in historiography; first and foremost, it suggests that numerical methods have a potential to examine even deeper contexts or such “soft” terms as prejudiced perception of “others” or processes of the formation of images of various historical phenomena in the historical memory. The author states that Czechoslovak units formed in the West between 1939 and 1945 were joined by almost 3,000 Czechoslovaks who had previously served for some time in the German Wehrmacht. They accounted for almost thirty percent of the numbers which these units had reached by the end of the war. Thus, in May 1945, almost every third Czechoslovak soldier had previously served in the German uniform. However, this fact did not dovetail too well with the ideological formation of a new national identity, based mainly on a notion of a “nationwide struggle” for freedom and a story of the age-long conflict with the Germanhood. The synergy of targeted and natural marginalization “from above” and “from below” subsequently resulted in an almost total suppression of this phenomenon in the collective memory of the entire Czech society. Czechoslovakia’s resistance abroad was depicted along strictly national lines and soldiers of Czechoslovak foreign units presented as typical representatives of the Czech and Slovak nations. Ex-Wehrmacht POWs do not receive the attention matching their numbers and importance even in published memoirs and recollections of resistance veterans. The author uses quantitative methods to establish whether the above phenomenon was due only to intentional marginalization or whether the “displacement” might be caused by other reasons as well. He provides a detailed mapping of the extent and chronology of the induction of these men into different units and shows that most of them started joining the Czechoslovak units only since the summer of 1944, and many of them were not sent to the frontline before the end of the war. This fact was undoubtedly reflected in their perception by veterans, who practically need not have met them and did not have a clue as to the importance of former Wehrmacht POWs as a source of manpower.

Keywords / Klíčová slova

Cliometrics; quantitative methods; WWII; Czechoslovakia; Czechoslovak army-in-exile; Wehrmacht; prisoners of war

Kliometrie; kvantitativní metody; druhá světová válka; Československo; československá zahraniční armáda; wehrmacht; váleční zajatci